

SÂDÎ

HOMA KATOUZIAN

VakıfBank Kültür Yayınları: 0052

Tarih: 013

SÂDİ:

HAYATIN, AŞKIN VE

TUTKUNUN ŞAİRİ

HOMA KATOUZIAN

Özgün adı

Sa'di

*The Poet of Life, Love and
Compassion*

Türkçesi

İsmail Hakkı Yılmaz

Genel Yayın Yönetmeni

Dr. Hüseyin Yorulmaz

Yayın Müdürü

Dr. Hasan Aksakal

Tasarım ve Yayın Kimliği

Bülent Erkmen

Kapak Görseli

Faruk Özcan

Kitap Editörü

Feyza Betül Aydın

Sayfa Uygulama

Faruk Özcan

Son Okuma

Mehmet Akif Koç

VakıfBank Kültür Yayınları

Büyükdere Caddesi

No: 97 – Kat 4

Şişli 34394 İstanbul

Telefon: 0 212 354 57 30

www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr

Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2020

© Homa Katouzian, 2006

ISBN 978-605-7947-20-8

Kitabın Türkçe yayın hakları AnatoliaLit

Telif Hakları Ajansı aracılığıyla

VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir.

Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek

şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar

dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın

hiçbir elektronik veya mekanik araçla

çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve

mali hakları saklıdır.

This translation of Sa'di The Poet of

Life, Love and Compassion is published

by VakıfBank Kultur Yayinlari by

arrangement with Oneworld Publications.

Baskı

Ofset Yapımevi

Şair Sokak No: 4, Çağlayan Mahallesi,

34410 Kağıthane, İstanbul

Telefon: 0 212 295 86 01

Sertifika No: 45354

1. Baskı: Haziran 2020

SÂDÎ:
HAYATIN,
AŞKIN VE
TUTKUNUN ŞAİRİ

HOMA KATOUZIAN

TÜRKÇESİ

İSMAİL HAKKI YILMAZ

HOMA KATOZIAN

İranlı tarihçi Homa Katouzian (doğum adıyla Hümayûn Katuzyan) 17 Kasım 1942'de Tahran'da doğdu. İktisat ve edebiyat alanında eğitim gördükten sonra Britanya'daki Kent Üniversitesinde ekonomi tarihi ve İraniyat Çalışmaları alanında on sekiz yıl boyunca ders verdi. 1990'lı yıllardan itibaren ilgi alanını klasik edebiyata yönelten Katouzian, başta Sâdi ve eserleri gelmek üzere, Fars edebiyatına ilişkin eserler kaleme aldı.

Katouzian uzun akademik kariyeri sırasında New Jersey'deki Institute for Advanced Studies'de, University of California'da; University of Leeds'te, Pehlevi Üniversitesi'nde ve McMaster University'de misafir akademisyen olarak bulundu. Halen Oxford Üniversitesi Şarkiyat Çalışmaları Fakültesinde öğretim üyesi olarak görev yapan yazarın genel İran tarihi, İran ekonomik tarihi, Sâdik Hidâyet, Musaddık dönemi gibi konularda onlarca eseri bulunmaktadır.

İSMAİL HAKKI YILMAZ

1961'de Ordu'da doğdu. Askeri okul ve üniversitenin ardından, başta *Güneş*, *Aktüel*, *Nokta*, *Radikal*, *NTV* ve *Milliyet* olmak üzere, çeşitli dergi, gazete ve televizyon kanallarında muhabir, editör ve yazar olarak çalıştı. Uzun zamandır Yaprak, Haziran, Alfa, Boyut, Pinhan, İş Bankası Kültür Yayınları ve VakıfBank Kültür Yayınları gibi yayınevlerine kitap çevirileri yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	008	III	Aşk Şarkıları ve Güzelliğe Methiyeler	059
I	Sâdi, Klasikler ve Modernler	010	Şiirin Evrimi	061
II	Hayatı ve Eserleri	021	Sâdi, Hâfız, Rumî	063
Doğumu ve Ölümü	022	Kadınlar ve Gençler	069	
Sâdi'nin Şiirlerinin Altındaki İmza	026	İnsani Aşk Üstüne Gazeller	079	
Sâdi'nin Seyahatleri	028	IV	Hakikat ve Zâhir: Tasavvuf ve Mantık	105
Okuldan Kaçış?	033	Genel Kabul Gören Fikirler	106	
Sâdi'nin Münazaraları?	036	Sâdi Döneminde Tasavvuf	110	
Sâdi ve Saraylar	041	Sâdi'nin Sufilik Anlayışı Üzerine Değerlendirme	128	
Eserleri	046			

V	Gücün ve Varlığın Geçiciliği
Davranış ve	183
Ahlak Dersleri	İdeal Yönetim
131	185
Eğitim ve Terbiye	Öbür Dünyayı Düşünmek
133	191
Ahlaki Değerler	Vezirler
139	202
VI	Sonuç
Padişahların ve	213
Vezirlerin Yolları	Seçilmiş Kaynakça
173	217
Padişahlar	Dizin
176	221

Seyyid Muhammed Ali Cemalzâde'nin anısına

ÖNSÖZ

*Derler ki, "Sâdi kadının aşkından pek bahsetmez"
Edeceğim... Ve yarın da onlar bahsedecek benden.*

Ben hem klasik hem modern İran edebiyatıyla büyüdüm. Okuduğum ilk klasik de Sâdi idi, nitekim sonraki yıllarda da Sâdi üzerine çalışmaktan asla vazgeçmedim. Başka işler ve ilgi alanları uzun bir süre beni –1990’daki bir konferans için hazırladığım yazı dışında– Sâdi üstüne bir şeyler karalamaktan alıkoymdu, ta ki bir şeyler yazmaya karar verip de Sâdi ve eserleri üstüne bir dizi Farsça makale kaleme alana kadar. Sonuçta ortaya on yedi makale çıktı, bunlar yayımlandı ve üçü de bu kitabın Seçilmiş Kaynakça bölümündeki listede yer alan *Iranshenasi* dergisinde yayımlanacak. Dizi tamamlandıktan sonra da makaleler İranlı yayıncım Neşr-i Merkez tarafından tek bir cilt halinde yayımlanacak.

İçeriğinden de görüleceği üzere, bu kitap sadece Sâdi’nin eserleri üzerine yapılan derin ve eleştirel araştırmalara değil, aynı zamanda klasik İran edebiyatının tarihine, biçim ve içeriklerine, tür ve üsluplarına, vezinlerine, konuşma biçimlerine ve kullandığı edebi araçlara dair bilgilere dayanmaktadır. Sâdi üstüne bir kitap yazma fırsatı, Patricia Crone’un editörlüğünü yaptığı Oneworld dizisinden gelen bir teklifle doğdu. Kitabın Sâdi’nin anısı-

na duyulan bir borcu ödemekte olup, konu hakkında bilgi sahibi olan veya olmayan bütün okurların ilgisini çekeceğini umut ediyorum.

HK

Oxford, Kasım 2005

I SÂDÎ, KLASİKLER VE MODERNLER

Sâdi hicri yedinci, miladi on üçüncü yüzyılda yaşamış bir şair ve yazar olup, gerek düzyazıda, gerekse şiirde en büyük klasik Fars dili yazarlarından biridir. Sâdi'nin *Gülistan*'ı 1940'lı yıllara kadar okullarda mükemmel düzyazı örneği olarak öğretilirken, tıpkı Aristoteles'in *Etik*'inin Victoria Döneminin rehber kitabı olması gibi, *Bostan* da ahlaklı ve erdemli bir hayatın rehber kitabı olarak görülmekteydi. Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısının İran'ında diğer alanlarda olduğu gibi Sâdi'ye bakış da bir anda ve kökten değişti. Sâdi gözden düştü ve Sâdi kültürünün yerini daha güçlü bir Hâfız kültürü alıverdi. Jean-Jacques Rousseau'nun ifadesiyle söylersek; "Peki, bu nasıl oldu?"

Sâdi'nin kendisinden sonra gelen şair ve yazarlar üzerinde büyük etkisi olmuş ve yirminci yüzyılın başlarına kadar dünyada bütün zamanların en büyük İranlı şairi olarak görülmüştü. Sâdi ve ardından Hâfız, onuncu yüzyılda başlayıp 15. yüzyılda sona eren eski klasik Farsça şiir geleneğinin en büyük yıldızları arasındadır. O tarihten 18. yüzyılın sonlarına kadar yeni tür ve üsluplar ortaya çıktı ve bunlar o günkü adıyla Hint üslubu (*Sebk-i Hindî*) şiirle zirveye ulaştı. Karmaşık hayal ve mecazlara dayanan bu yeni

Üslup Şiire yeni bir soluk getirdi ve eski klasiklerle boy l- Őebilecek en az bir büyük Şair, yani Sib-i Tebriz'yi çıkardı, ama zaman bu üsluptan yana değildi. Üslup kendine taht- taki Safevi hanedan içinden g bir ham bulamadı. Do- layısıyla bu yeni edebi üslup 18. yüzyılın sonuna doğru Fars Őiirinde daha önce görülmemiŐ bir Şekilde gözden düştü. Bunun sonucunda klasik üsluplara dönüŐ başladı, "edebi restorasyon" olarak bilinen bu hareketle birlikte 19. yüzyılın neo-klasik üslupları ortaya ıkt. Sâdi Fars edebiyatındaki bu yeni dalgaya damgasn vurdu ve eserlerinin neredeyse hepsi restorasyonun Şair ve yazarları tarafından Őu veya bu Şekilde taklit edildi.

Böylece Sâdi, 19. yüzyılda bütün zamanların en b- yk Fars dilli Şairi ve Fars edebiyatnn en büyük kahramanı haline geldi. James Morier 19. yüzyılın başlarında kaleme aldığı *Hajji Baba of Isfahan* [sfahanlı Hacı Baba] adlı ese- rinin bir dipnotunda Sâdi'yi "ran'ın milli Şairi" olarak ta- nımlamıŐtı. Morier ne bir edebiyat eleŐtirmeniydi ne de bir Fars edebiyat araŐtırmacs, ama bu tanımlama kuşkusuz Sâdi hakkında ran'da duyduklarn yansıtmaktadır.

Klasik Şairler arasında en çok hayranlık duyulanlar- dan biri de Hâfız idi. Hayranları, Farsçada *fal-ı Hâfız* deni- len Hâfız falıyla önceden hazırladıkları soruların cevapları- n bulmaya çalıŐırken *Hâfız Divanı*'ndaki Şiirleri okurlardı, bu det günümüzde de en az eski zamanlarda olduğu kadar yaygındır. Mevlana Celaleddin Rumî genellikle *Molla-i Rum* olarak anılırd ve büyük bir Şair olmaktan ziyade bir sufi yıldız olarak bilinirdi. Bu nedenle Rumî'nin, yine tasavvufi

olmakla birlikte, salt şiir kitabı olarak bile çok değerli olan hacimli divanından (*Divan-ı Kebir*) ziyade *Mesnevi-i Ma-nevi*'siyle tanınması şaşırtıcı değildir. Firdevsî, sayılan üç isimle aynı düzeyde görülmemekle birlikte, kalabalık yerlerde *nakkâl* denilen hikâyeciler tarafından anlatılan *Şahnâme*'sindeki mitler ve efsanelerle ünlüydü. Zaman zaman bu şairlere Nizâmî Gencevî de eklenir. Örneğin bazı 19. ve 20. yüzyıl klasik dönem araştırmacıları, klasik Fars şiir yıldızları galaksisinde onu Firdevsî'den sonra beşinci sıraya koyar. Ömer Hayyam şiirleri, Fitzgerald tarafından çevrilmeden önce Batıda da İran'da da neredeyse hiç bilinmiyordu. Dolayısıyla klasik şairlerin başında gelen Üç Büyükler konusunda bir fikir ayrılığı yoktur. Birçok edebiyatçı buna Firdevsî'yi de ekleyerek Dört Büyüklerden söz ederken, bazıları da Nizâmî ile birlikte Beş Büyüklerden söz eder.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, en tepede Sâdi vardı ve Fars edebiyatı tarihinin *par excellence* kahramanı olarak görülüyordu. Rus İmparatorluğunun tebaası olan ve Gürcistan'da yaşayan İran Azerbaycanı kökenli Feth Ali Ahundzâde'nin (ö. 1878) Fars şiirini acımasızca eleştirirken Sâdi'ye de saldırmasının nedeni kuşkusuz buydu. Ahundzâde muhtemelen İran'ın ilk milliyetçi ve modernist aydınıydı, İslam sonrası İran kültürünü neredeyse külliyen reddederek romantik bir şekilde antik İran'ın mirasını yüceltiyor ve İran'ı bir gecede Batılı-Avrupalı bir ülkeye dönüştürmek istiyordu. Ahundzâde'nin hararetli kampanyaları, o zamanlar çok az kişinin dikkatini çekmiş, ancak 20. yüzyıl başlarındaki radikal milliyetçi-modernist aydınları

ve onlar üzerinden de Pehlevî döneminin resmi romantik milliyetçiliği ile sahte modernizmini giderek artan bir şekilde etkisi altına almıştı.

Ahundzâde, (“kritika”nın değiştirilmiş hali olan) *keretika* başlıklı makalesinde Fars şiirine saldırmak için –hiçbir şekilde büyük bir şair olmasa da– zamanının dikkat çeken bir şairi olan Sürûş-i İsfahanî divanının yayımlanmasını bahane etmişti. Ama özellikle de Sâdi’den bahsetmesi tesadüf değildi, çünkü en çok onun adı biliniyordu. Kendisinden sonraki Ahmed Kesrevî gibi Ahundzâde de Fars şairlerine yönelttiği reddiyeden bir tek Firdevsî’yi hariç tutmuştu, çünkü o antik İran’ın destan ve maceralar kitabı *Şahnâme*’yi yazmıştı. Diğer bir deyişle *Şahnâme*’yi onaylamalarının ardında tümüyle pratik nedenler yatıyordu, zira Ahundzâde’ye göre *Şahnâme* antik İran’ı yüceltiyordu; Kesrevî’ye göreyse, tamamen “tarihi” konuları ele alıyordu, aşkın ve tasavvufun aksine cesareti ve şövalyeliği teşvik ediyordu.¹

Buna rağmen Sâdi, 20. yüzyılın ortalarına kadar Fars şiirinin kahramanı olarak kaldı. Meşrutiyet Devriminden, özellikle de Birinci Dünya Savaşından sonra İran’a yayılan kaos ortamında ülkenin başına gelen kötülüklerin kaynaklarına dair çeşitli teşhisler konmaktaydı. 1920 yılında “Sâdi Ekolü” başlığını taşıyan bir makale yayımlandı. Makale ülkedeki sorunların kökeninde kötü eğitimin ve ahlaki yoz-

---

1. Ayrıca bkz. Homa Katouzian, “Risheh-ha-ye-Sa’di-koshi”, *Iranshenasi*, Sonbahar 2002; *Sadeq Hedayet: The Life and Legend of an Iranian Writer*, Londra ve New York: I. B. Tauris, 2002, b6l. 1.

laşmanın yattığını savunuyor ve bundan dolayı da özellikle Sâdi'yi suçluyordu. Bir kez daha, Sâdi'yi bir numaralı suçlu ilan etmenin gerekçesi onun şöhreti ve eserlerinin, özellikle de *Gülîstan*'ın, okullarda standart Fars dili ve edebiyatı ders kitabı olarak okutulmasıydı. Klasikçi Saray Şairi Bahâr'ın çıkardığı, Tahran'da yayımlanan *Danişkede* ile modernist Taki Rafet'in çıkardığı, Tebriz'de yayımlanan *Teceddüd* dergisinde “edebi bir devrim”in gerekliliği ve sonuçları üzerine geniş çaplı bir tartışma başlatıldı ki, burada kastedilen şiirde devrimdi. Rafet, nispeten daha makul görünen tezlerinden birinde, Sâdi'nin fikirlerinin zamanı için mükemmel olmakla birlikte çağın toplumsal sorunlarına çözüm bulmakta çok da işe yaramadığını söylüyordu. Sâdi karşıtı kampanya bir kez daha hızını yitirecekti.²

1920'li ve 1930'lu yıllar büyük ölçüde Firdevsî yıllarıydı. Antik İran hayranlığının resmi öğretinin bir parçası haline gelmesiyle Firdevsî de hiç olmadığı kadar övgülere boğulmuştu. Tus'ta yeniden inşa edilen türbesinin açılmasıyla son bulan geniş katılımlı uluslararası Firdevsî konferansı ile birlikte, Firdevsî hayranlığı 1934'te doruk noktasına ulaştı. Buna karşın, önde gelen İranlı araştırmacılar da *Gülîstan*'ın yayımlanmasının yedi yüzüncü yıldönümü nedeniyle, 1937 yılında Sâdi'yi ve eserlerini andı. Firdevsî'ye duyduğu nispi saygıya rağmen adına düzenlenen konferansa şiddetle karşı çıkan Kesrevî, pek ikna edici olmasa da, Sâdi adına da aynı büyüklükte bir uluslararası toplantı düzenlenmesinin dü-

---

2. Ayrıntılı bir anlatım ve tartışma için bkz. Katouzian, “Risheh-ha-ye-Sa'di-koshi”.

şünüldüğünü, ama düzenlediği karşı kampanya sayesinde sadece ülke çapında bir konferansla yetinildiğini iddia etti.

Konferans, geleneksel Sâdi kùltünün eskisi kadar güçlü olduğunu gösterdi. Önde gelen bir araştırmacı, “Sâdi demek Fars şiiri demektir” diye ilan etti. Firdevsî ile Hâfız da çok seviliyordu gerçi, ama Sâdi’nin şiirlerinin başka bir âleme ait olduğuna inanılıyordu. Başka bir araştırmacı da onu “şairlerin şairi” olarak niteledi. Bir diğeri, Firdevsî, Rumî ve Hâfız’ı andıktan sonra, “Ama Sâdi külliyyatı eşsiz ve paha biçilmez bir hazinedir,” dedi. Dördüncü bir konuşmacıysa onun “Kelimelerin Efendisi” olduğunu söyleyerek, “Onun için yapılabilecek tek değerlendirme adını anıp, başka da bir şey dememektir,” dedi. Sâdi’nin hem Doğuda hem Batıda tüm zamanların en büyük şairi olduğunu da ekledi. Bu diziyeye başkalarını da eklemek mümkündür.³

Ünlü araştırmacı, filozof ve politikacı Muhammed Ali Furuğî 1940 yılında herkesçe kabul gören Sâdi külliyyatını yayımladı. Külliyyatın giriş bölümünde Sâdi’ye ve eserlerine düzülen dizginsiz övgüler, o güne kadar seslendirilmiş en zarif, en anlamlı ve en kusursuz övgülerdi. Furuğî önemli bir araştırmacıydı, ancak bir araştırmacı olarak eserlerinde yakaladığı yüksek standarda rağmen değerlendirmelerinde modern bir eleştiri unsuru bulmak güçtür.

1950’li yıllarda başlayıp 1970’lerde doruğa çıktıktan sonra son yıllarda azalmaya başlayan Sâdi nefreti ve düş-

---

3. Konferansın ayrıntısı için bkz. Habib Yagma’i (ed.), *Sâdi-Name*, Tahran: Eğitim Bakanlığı, 1938.

manlığı işte bu yaltaklanma noktasına varan ve hiç eleştirilmeyen övgülerin ışığında değerlendirilmelidir. İranlıların edebi, siyasi veya sosyal konulardaki görüş ve değerlendirmelerinde pek de ölçülü, ihtiyatlı ve eleştirel olmadıkları hesaba katılacak olursa, bu durum özellikle önem taşımaktadır. Kesrevî'nin 1940'lı yıllarda Sâdi'ye karşı giriştiği saldırılar başlarda fazla etkili olmamakla birlikte, on yıl sonra başlayan ve giderek büyüyen Sâdi karşıtlığına bir şekilde katkıda bulunmuş olmalıdır. Kesrevî edebiyata toptan karşıydı, ama özellikle de lirik ve tasavvufi şiir ile kötümser olduğuna, ahlaki değerlere zarar verdiğine ve daha iyi bir hayat mücadelesini kösteklediğine inandığı her şeye karşıydı. Hatta bu kara listeye Hayyam bile dâhildi, bir tek Firdevsî –o da bir noktaya kadar– hariç tutulmuştu. Ama Kesrevî'ye göre, baş suçlular Fars dilinin üç büyük lirik şairiydi: Sâdi, Rumî ve Hâfız.⁴ Kesrevî'nin görüşleri klasik dönem araştırmacılarını kızdırmıştı, hatta Saray Şairi Bahar, Kesrevî hakkında birkaç taşlama kaleme almıştı. Fakat Kesrevî'nin görüşleri dolaylı yoldan da olsa modernistleri cesaretlendirmişti, ancak onların bu konudaki gerekçeleri Kesrevî'ninkilerden farklıydı; pek inandırıcı görünmemekle birlikte, dediklerine göre, 20. yüzyıldaki modernist şiirin kurucusu Nimâ Yuşic'ten evvel Fars şiiri diye bir şey olmadığını yavaş yavaş keşfetmeye başlamışlardı. Yuşic'ten önceki bin yılda yazılan şiirler en iyi ihtimalle manzum hale getirilmiş ifa-

---

4. Ayrıca bkz. Homa Katouzian, "Kasravi on Literature", *Iran-Name*, Ahmet Kesrevi, İlkbahar ve Yaz 2002, yeniden basım *Heşt Magale der Tarih ve Edeb-e Muassır*, Tahran: Neşr-i Merkez, 2006.

delerden, en kötü ihtimalle de değersiz saçmalıklardan ibaretti.

Nimâ ve modernist şiir taraftarlarıyla karşıtları arasındaki savaş hatları 1950'li yıllarda iyice belirginleşti. Süreç içinde bir kez daha her iki tarafta da aşırılık ağır bastı ve epeyce kan döküldü. Modernistlerin çağdaş modern-olmayan şiire –yani klasik, neo-klasik ve modern (ama modernist olmayan) üsluplara– yönelttiği suçlamalar 1960'lı yılların başlarında Nimâ'nın Farsçanın ilk şairi olduğu inancına dönüşmeye başladı. Altmışlı yılların sonlarına doğru modernist-solcu aydın, şair ve yazarların tamamına bu bakış açısı hâkim oldu. Büyük klasik şairler arasında özellikle Sâdi ve Firdevsî, alay ve karalama kampanyalarının hedefi haline geldi.

Buna karşılık 1960'lı yıllarda Hâfız'ın insanlık tarihinin en büyük şairi değilse bile en büyük şairlerinden biri olduğunu savunan bir hareket ortaya çıktı. Hâfız kültü kendisinden önceki Sâdi kültürünün de ötesine geçerken, modern emperyalist sistemin ideoloğu olduğu gerekçesiyle Firdevsî'nin yıldızı sönüp gitti. Fakat buradaki açık çelişkiye, yani 20. yüzyıla kadar başka tek bir şairin çıkmadığı bir ülkede 14. yüzyılda nasıl olup da Hâfız gibi büyük bir şairin ortaya çıkabildiğine cevap verilmedi. Hâfız'a tapan birçok yorumcu aslında reddedip yerin dibine soktukları Sâdi veya Firdevsî'den daha fazla okumamıştı onu. Yani her iki düşünce de özünde duygusaldı ve eleştirel olmaktan uzaktı.

Sâdi'nin popülerliğini hâlâ koruduğu 1940'lı yıllarda en büyük İranlı şairin Hâfız olup olmadığı konusunda bir

tartışma vardı. O dönemdeki Tudeh Partili eleştirmenler Sâdi'nin tarafını tutmuştu, çünkü Sâdi toplum üstüne yazılar yazmış ve toplumsal adaleti savunmuştu. Daha önce değindiğimiz gibi, bu tutum ellili ve altmışlı yıllarda, özellikle de diğer ülkeler gibi, İran'a da tam bir irrasyonelizmin hâkim olduğu yetmişli yıllarda değişti. Öyle ki, neredeyse tamamı şu veya bu sol ideolojiye bağlı olan genç öğretmenler ders kitaplarında sıra Sâdi'ye ait bir parçaya gelince sayfayı atlıyordu. Aslında bu büyük ölçüde akademik çevrelerdeki klasikçilerin Sâdi'ye duyduğu büyük saygıya bir tepkiydi; zira tıpkı Firdevsî'nin müesses siyasi nizamın sembolü olarak görülmesi gibi, Sâdi de giderek artan bir şekilde akademik çevrelerdeki müesses edebi nizamın bir sembolü olarak görülmekteydi. Her ne kadar sol ideolojilerin kökleri 19. yüzyıldaki rasyonalist düşünceye kadar uzanmış olsa da, bunda sol irrasyonelizmin ve duygusallığın yükselişinin de payı vardı.⁵ Her halükârda, salt araştırmadan ve/veya yüceltme ve kötülemeden farklı olarak edebi eleştirinin İran kültür ve tarihinde köklü bir geçmişi yoktu.

20. yüzyılın Batılı araştırmacıları arasında Sâdi'ye duyulan ilginin azalmasının bir nedeni modern dönem araştırmalarının artmasına karşılık klasik dönem araştırmalarının gerilemesiye, bir diğeri de Sâdi'nin İranlı modernler arasında gözden düşmüş olmasıydı. Avrupa, Sâdi'yi 17. yüzyılda *Gülîstan*'ın Fransızca, Almanca ve Latinceye çevrilmesiyle keşfetmişti. 18. yüzyılda İngilizceye ve

---

5. Bkz. Katouzian, "Risheh-ha-ye-Sa'di-koshi".

diğer Batı dillerine yapılan çeviriler onu edebi çevrelere de tanıtmış, aydın ve edebi çevrelerde popülerleşmesini sağlamıştı. Sâdi'nin Voltaire ve Fransız Devriminin liderlerinden biri ve devrimin yabancı işgaline karşı savunmasını örgütleyen isim olan –aynı zamanda, sonradan dünya çapında bir matematikçi olan oğluna şairin adını veren– Carnot gibi Akıl ve Aydınlanma Çağının önde gelen simalarının takdirini kazanması şaşırtıcı değildir. Fakat Alman Karşı-Aydınlanma hareketinin ve felsefi romantizminin önderlerinden Herder dahi Sâdi'nin “sevimli ahlak öğretmeni” olduğunu düşünüyordu.

Bir süre önce Batıda yapılan bir araştırma Sâdi'yi İranlı bir hümanist olarak tanımlıyordu.⁶ Avrupa'daki dini ve dindışı hümanizmin şartlarının çok daha fazla olmasına rağmen, araştırma, Sâdi'nin dini hoşgörüsünü hümanizminin kanıtı olarak göstermektedir. Ayrıca daha önce de belirtildiği üzere, Sâdi hem 18. yüzyıl Aydınlanmasının (rasyonalist) hem de Karşı-Aydınlanma hareketinin (romantik) düşünürlerinin ilgisini çekmişti. Bu da Avrupa'da Sâdi'ye olan ilginin azalmasıyla Hâfız'a duyulan sempatinin artmasının 19. yüzyılda Romantizmin yükselişiyle başladığı görüşünü dengelemektedir: Daha önce gördüğümüz üzere, Sâdi aynı zamanda felsefi romantiklerin de ilgisini çekmekteydi. Hâfız'ın 19. yüzyıl düşünürleriyle edebi çevrelerinin gözündeki cazibesi o kadar da fazla değildi. Bunun büyük

---

6. Bkz. John D. Yohannan, *The Poet Sa'di, A Persian Humanist*, Boston: Bibliotheca Persica ve University Press of America, 1987.

istisnası Hâfız'a ilgi duymadan önce Romantizmden büyük ölçüde uzaklaşmış olan Goethe idi. Hâfız, ancak terimin en geniş anlamıyla, yani Romantizm derken 18. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve 19. yüzyılda olgunluk çağına ulaşan felsefi ve edebi hareket kastediliyorsa eğer, bir romantik olarak görülebilir. Şayet Romantizmin bu geniş anlamında aşk önemli bir rol oynuyorsa, o zaman Sâdi de en az Hâfız kadar romantik kabul edilmelidir.

Ancak Sâdi'nin Avrupa'daki ününü neredeyse tamamen *Gülistan* ve (çok daha az olarak da) *Bostan*'a borçlu olduğu ve büyük bir aşk şairi olarak fazla dikkat çekmediği doğrudur.⁷ 19. yüzyılda *Gülistan*'ın yeni çevirileri yayımlandı ve Sâdi Oryantalistler arasında tanınan bir isim haline geldi. Batılıların Sâdi'ye ve eserlerine gösterdiği ilgi 20. yüzyılda büyük ölçüde azaldı, edebiyat tarihi kaynaklarında ve ders kitaplarında yapılan genel atıflar dışında sadece birkaç eleştirel çalışma ve çeviri yayımlandı.⁸

Tıpkı 19. yüzyılda Hayyam'ın olduğu gibi, bugün de Batı kamuoyunda Rumî'nin popüler olduğu ve Hâfız'ın klasik Fars edebiyatını inceleyen Batılı araştırmacıların hâlâ ilgisini çektiği bir dönemde, gelecekte neler olacağını şimdiden kestirmek zor görünmektedir. Ancak bu gerçeğe ve eski şanını yitirmiş olmasına karşın Sâdi, memleketinde ve genel olarak da dünyada hâlâ keşfedilmemiş bir hazine olma özelliğini korumaktadır.

---

7. Bkz. bu kitabın Seçilmiş Kaynakça kısmı.

8. Bkz. a.g.e.